

GÁL P. ANGELIKA

NYELVI IDEOLÓGIÁK VIZSGÁLATA AZ OKTATÁSBAN

A nyelvi ideológiák kérdése napjaink fontos nyelvészeti témájává vált. A probléma számos felvetése közül az alábbiakban arra keresek választ, hogy a nyelvi ideológiák, a nyelvi mítoszok és a nyelvi babonák milyen mértékben vannak jelen Magyarországon és Szlovákiában az oktatásban (az oktatást meghatározó dokumentumokban, tankönyvekben), hogyan értékelik a magyartanárok a vizsgált nyelvi mítoszokat (egyetértenek-e velük vagy elítélik azokat), valamint minek köszönhető a nyelvi mítoszok esetleges támogatottsága.

A NYELVI IDEOLÓGIÁK

Mint ahogy arra Lanstyák István rámutatott (vö. Lanstyák, 2011, 13), a magyar nyelvtudomány egyik fontos és sürgős feladata a magyar nyelvközösségben működő nyelvi ideológiák feltárása. A nyelvi mítoszok olyan mítoszok, amelyek a nyelvhasználatra, a nyelvhasználati szabályokra, nyelvváltozatok megítélésére vonatkoznak (vö. P. Lakatos, I.–T. Károlyi, M.–Iglai, E. Lanstyák, I., 2011, 169). Ezek a mítoszok zömével negatívan értékelik az egyén nyelvhasználatát. A nyelvi mítoszok részei az adott közösség kultúrájának, mivel a laikus beszélők is ismerik azokat, beszélnek róluk, hisznek bennük. A mítoszokhoz hasonlóan a nyelvi mítoszok is aktívan élnek a köztudatban, a közösség nem kérdőjelezi meg azokat, hanem egyszerűen hisz bennük. Ez az oka annak, hogy akár egymással teljesen ellentmondó mítoszok is léteznek egyszerre: ilyen például a standard nyelvváltozat helyessége kontra nyelvjárások értékessége.

A nyelvi mítoszok meglétét kérdőív segítségével vizsgáltam, amely Lanttyák István összeállítására alapszik. Lanstyák István *Általános nyelvi mítoszok* című tanulmányában

34 mítoszt sorol fel, 10 témakör köré csoportosítva. Kérdőívemben ezekre a mítoszokra kérdeztem rá, és megadtam három válaszlehetőséget (egyet ért, nem ért egyet, részben ért egyet), valamint minden esetben kértem az egyes válaszok indoklását is.

A KUTATÁS HELYE ÉS MÓDSZERE

A vizsgálatban magyarországi és szlovákiai tanítók és tanárok vettek részt. Nógrád megyében (Magyarország) 92 általános és középiskola található, a Rimaszombati járásban (Szlovákia) a 60 iskola közül 41 magyar tannyelvű alap- és középiskola van. Ezeknek az iskoláknak összegyűjtöttem az e-mailcímeiket, ezekre küldtem el az online kérdőívemet. Megkértem az intézmények titkárait, hogy továbbítsák a kérdőívemet a pedagógusainknak. A hatékonyabb munka érdekében néhány iskolába személyesen is ellátogattam.

A kérdőív terjesztése és terjedése nem haladt a várt tempóban, így csak egy próbamérés eredményeit tudom most közölni. Az előzetes mérés során 18 kitöltött kérdőívet kaptam. Az adatközlők eredményeit összehasonlítottam az állampolgárságuk, a nemek megoszlása, valamint a ledolgozott évek számának tekintetében. Ez utóbbira azért tartottam fontosnak rákérdezni, mivel azt feltételeztem, hogy azok a pedagógusok, akik az utóbbi években fejezték be tanulmányaikat, kevésbé támogatják a nyelvi mítoszokat, mivel a főiskolák és egyetemek már nagyobb hangsúlyt fektetnek a nyelvi mítoszok megcáfolására, terjesztésük megállítására.

A DIÁKOK VÉLEMÉNYE A NYELVI MÍTOSZOKRÓL

A 34 kérdést tartalmazó kérdőívemet 9 témakörbe soroltam aszerint, milyen típusú nyelvi mítoszt járnak körül a kérdések.

Első lépésként az **anyanyelvvvel kapcsolatos mítoszokról** kérdeztem a diákok véleményét. A következő mítoszokról van szó (vö. Lanstyák 2007):

1. Az anyanyelvéhez minden embert különösen bensőséges viszony fűz.
2. Minden ember az anyanyelvéen tud a legjobban gondolkodni, fogalmazni, ismereteket szerezni.
3. Minden embernek – különösen pedig az iskolázottaknak – erkölcsi kötelessége, hogy ápolja, védelmezze anyanyelvét, ügyeljen épségére, tisztaságára.

A válaszadók többsége támogatja ezeket a mítoszokat. Magyarországon nem volt olyan adatközlő, aki ne támogatta volna az itt felsorolt mítoszokat, Szlovákiában is csak egy ilyen adatközlő akadt. Válaszaikat a következőképpen indokolták: *„Ez az a nyelv, amelyen szocializálódunk, amelyen megtanuljuk az első szavainkat, amelyet átadunk generációról generációra.”* A második mítosz Szlovákiában maximális támogatottságot élvezett, míg Magyarországon a harmadik mítosz támogatottsága volt hasonló. Több adatközlőtől kaptam hasonló választ, miszerint *„Nyelvében él a nemzet. Amíg az anyanyelvünk tisztaságát őrizzük, addig őrizzük népünk, nemzetünk identitását, és gyermekeink jövőjét.”*

A nyelvváltozatokkal kapcsolatban a következő mítoszokat vizsgáltam (vö. Lanstyák 2007):

4. Az írott nyelv jobb, értékesebb a beszélt nyelvnél, ezért ennek kell szolgálnia a helyes nyelvhasználat mintájául.
5. Az irodalmi nyelv és a köznyelv, azaz a standard nyelvváltozat a helyes nyelv, a nyelvjárások a standardnak az iskolázatlan, egyszerű emberek ajkán keletkezett romlott és hibás változatai.
6. A nyelvjárások értékesebbek más nyelvváltozatoknál, mert a nyelvnek

egy tisztább, romlatlanabb állapotát őrzik, mint a városi nyelvváltozatok vagy a köznyelv.

7. A nyelvnek idegen hatástól mentesebb változatai értékesebbek azoknál, amelyek kevertek, amelyekben erősebben érvényesül az idegen nyelvek hatása.

Ezen mítoszok támogatottsága nem szembetűnő. A negyedik mítosz megdöntéséhez a következő indoklást fűzték: „*Nincs olyan, hogy jobb és rosszabb nyelv. Az írott és a beszélt nyelvnek is megvannak a sajátosságai. A beszélt nyelv amúgy is előbb alakult ki, ez szolgál az írott nyelv alapjául, az írott nyelv csak másodlagos.*” Az ötödik mítoszt az adatközlők szinte teljes mértékben elítélték. A mítoszokkal a legtöbb adatközlő csak részben értett egyet a következő indoklásokkal: „*Nincsenek értékesebb, ill. kevésbé értékes nyelvváltozatok, mind értékes.*”, „*A nyelvjárások történelmet őriznek. A köznyelv mindig a jelenkor nyelve.*”

A nyelv belső változatosságával kapcsolatos mítoszok csoportjába tartoznak (vö. Lanstyák 2007):

8. Vannak, akik összevissza használnak különféle nyelvi formákat, önkényesen keverve a helyes és a helytelen alakokat.

9. Az egymással váltakozó nyelvi formák közül az egyik nem egy esetben fölösleges, mert a másikkal minden további nélkül helyettesíthető.

10. A nyelvben vannak olyan szavak, kifejezések, nyelvtani formák, amelyek eredendően rosszak, és ezért jó volna, ha eltűnnének belőle.

Ebben a témakörben látható különbség a két ország adatközlői között. Míg Szlovákiában a válaszadók szinte mindannyian részben vagy teljes mértékben értett egyet ezekkel a mítoszokkal, addig Magyarországon az adatközlők véleménye megoszlott a mítoszok kapcsán. A szavak eredendően rossz mivoltához az egyik adatközlő a következő indoklást fűzte: „*Minden nyelvben vannak ilyenek, de hiányzik a közös akarat és a módszer az eltüntetésükre.*” Egy másik adatközlő így nyilatkozott ugyanennek kapcsán: „*A tiszta nyelv kicsit gépies. Attól emberi, hogy hibák is vannak benne. Addig foglalkozunk vele. Ha minden tökéletes lenne, ki törődne a nyelvhasználattal?*”

A nyelvműködés mikéntjével kapcsolatos mítoszok a következők (vö. Lanstyák 2007):

11. Gondos fogalmazással, nagyobb odafigyeléssel elérhetjük, hogy az általunk használt kifejezések, mondatok

egyértelműek legyenek, csak egyfelét jelentsenek, és így elkerüljük a félreértéseket.

12. Előfordul, hogy egy-egy szót nagyon sok ember használ helytelenül, olyan jelentést és/vagy stílusértéket tulajdonítva neki, amilyen annak a szónak nincs is.

Az adatközlők mindkét országban szinte egyöntetűen támogatták ezeket a mítoszokat. A válaszaikhoz a következőképpen indokolták: „*Ezért kell tanulni, olvasni, a személyiséget építeni, hogy erre képes legyen az ember.*”, „*Ugyanez a helyzet az egyelőre-egyenlőre, fáradtság-fáradtság és a többi ilyen szó párral is.*” Az egyik adatközlő bár egyetértett a mítosszal, de a válaszához hozzátette, hogy „*Bár a tapasztalataim nem éppen ezt mutatják. Gyakoribb a fenti állítás ellentéte.*”

Nyelvészmítoszok az alábbiak (vö. Lanstyák 2007):

13. A nyelvésznek az a dolga, hogy feltárja az emberek beszédében található nyelvhelyességi hibákat, s ezek kijavításával elősegítse nyelvünk egészséges fejlődését.

14. A nyelvésznek hatalma van a nyelv fölött, képes megváltoztatni az emberek nyelvhasználatát.

A témakör második mítoszáat egy adatközlő sem támogatta. Szerintük „*A nyelv fölött csak annak használójának van hatalma, a nyelvész javaslatot tehet...*”, „*A 'hatalom' kifejezést túlzónak érzem, de a nyelvtani szabályok hosszabb távon valóban hatást gyakorolnak a nyelvhasználatra.*”

A nyelvérintkezési mítoszok a következők (vö. Lanstyák 2007):

15. Két vagy több nyelv keverése egyetlen beszélgetésen belül a beszélő részéről a nyelvi önkény kifejezése, az eredmény pedig zagyva beszéd.

16. A két nyelv keverése a megbecsülés hiányát jelzi az érintett nyelvekkel szemben.

17. A két nyelv keverése arra utal, hogy a beszélő nem ismeri jól az egyik vagy mindkét nyelvet.

18. A két nyelv keverése a kisebbségi beszélőközösségekben nemtörődömségre vezethető vissza, a „mindegy, hogyan beszélek” felfogásra.

19. Az idegen nyelvektől óvnunk kell a saját nyelvünket, mert hatásukra eltűnhetnek jellegzetes, ősi vonásai.

20. Az idegen szavak azért veszélyesek, mert a nyelv saját elemei rovására terjeszkednek, kiszorítják őket a használatból.

21. A belső keletkezésű szavak jobbak az idegen szavaknál. Ha van választási lehetőségünk, jobb, ha belső keletkezésű szavakat használunk.

22. A nyelvre nem is annyira az idegen szavak és kifejezések jelentenek nagy veszedelmet, hanem az idegenszerű nyelvtani szerkezetek, ezek veszélyeztetik leginkább a nyelv épségét.

23. Az idegen eredetű kölcsönszavak beáramlása azért is veszélyes, mert előbb-utóbb nyelvcsereit idézhet elő az átvevő nyelvi közösségben.

Az adatközlők válaszaik megoszlottak ebben a témakörben. Magyarországon a válaszadók többsége nem értett egyet a mítoszokkal, Szlovákiában szintén akadt olyan mítosz, amelyek kapcsán a válaszadók döntő többségben nemmel szavazott. A két nyelv keverése a megbecsülés hiányát jelzi az érintett nyelvekkel szemben (16. mítoszt) megfogalmazásban olvasható mítoszt az adatközlők egyöntetűen elítélték, válaszaikat pedig a következő módon egészítették ki: „*Két nyelvet általában akkor keverünk, ha hirtelen, általában szóban nem jut eszünkbe az adott szó az egyik nyelven. A nyelvek keverése biztosítja a folytonosabb kommunikációt.*” Az egyik válaszadó válasza alapján azért ért csak ezzel a mítosszal részben egyet, mert „*Attól függ, mi az oka. Ha nagyképszerűségről történik, akkor igen. Ha azonban tanulatlanságból, és csupán kifejezni akarja magát, akkor nem. A szándéktól függ.*”

A kétnyelvűségi mítoszaink (vö. Lanstyák 2007):

24. Kétnyelvű ember az, aki két különböző nyelvet beszél anyanyelvi szinten, azaz úgy, mintha mindkét nyelv egy-nyelvű beszélője lenne.

25. A kétnyelvű beszélők, különösen, ha olyan kisebbségi közösségben élnek, ahol az anyanyelvük nem hivatalos nyelv, az egyik nyelvüket sem beszélnek rendszeren.

Feltételeztem, hogy Szlovákiában a nemzetiségi kisebbségi helyzetből adódóan az itteni adatközlők kevésbé fogják támogatni ezeket a mítoszokat, mint a magyarországi válaszadók. Ez beigazolódt, mivel a szlovákiai adatközlők többsége nem értett egyet a felsorolt mítoszokkal. Szerintük „*...lehetetlen két nyelvet úgy elsajátítani, mint azt az egynyelvűek teszik.*” Érdekes, hogy a magyarországi válaszadók egyike sem cáfolta meg azt a mítoszt, miszerint a kétnyelvűség két különböző nyelv anyanyelvi szintű ismeretét jelenti.

A magyar nyelv jellegével és helyzetével kapcsolatos mítoszok a következők (vö. Lanstyák 2007):

26. A magyar nyelv különleges, más nyelvektől sok tekintetben eltérő, egyedi logikájú, különösen gazdag nyelv.

27. A magyar nyelv egyik legfőbb jellegzetessége a tömörség.

28. A magyar kicsi és csekély jelentőségű nyelv.

29. A magyar nyelv léte veszélyben forog; féltő, hogy a herderi jóslat beteljesedik, s a magyarság előbb-utóbb feloldódik a környező nagy népek tengerében.

30. A magyar nyelv nem beszélőinek lélekszáma, hanem nemtörődőséjük, nyelvi műveletlenségük, idegenmajmolásuk miatt van veszélyben Magyarországon (is).

Az ebbe a témakörbe tartozó mítoszok támogatottsága csak a 26. mítosz kapcsán fellelhető. Ezzel a pozitív mítosszal minden adatközlő egyetértett, mert például „Gondoljunk csak a képzők, jelek, ragok mennyiségére.” Magyarországon egyik válaszadó sem támogatta azt a mítoszt, miszerint A magyar nyelv léte veszélyben forog (29. mítosz). Ezt azzal indokolták, hogy „Ameddig lesznek beszélői, addig a magyar nyelvet nem veszélyezteti semmi.”

A magyar nyelvben bekövetkező változásokkal kapcsolatos mítoszok az alábbiak:

31. A magyar nyelv romlik. Az Arany János-korabeli magyar nyelv például jobb volt a mainál.

32. A magyar nyelv szegényedik; a beszélők nemtörődősége, nyelvi műveletlensége miatt egyszerűsödik a nyelvhasználat; kifejezések, stílusok, műfajok, kommunikációs technikák tűnnek el a nyelvből.

33. A magyar nyelv nem romlik ugyan, ám a nyelvhasználattal sok gond van, az emberek beszédében sok a javítanivaló.

34. A divatszók veszélyesek a magyar nyelvre nézve, mert más szavakat szorítanak ki, s ezzel szegényítik nyelvünk szókincsét.

A szlovákiai adatközlők határozottabb véleménnyel vannak a mítoszok kapcsán, mint a magyarországiak, mivel az utóbbiak esetében a válaszadók többsége csak részben ért egyet a mítoszokkal. Mindkét ország esetében nagyon magas a 33. mítosz támogatottsága. Egy szlovákiai adatközlő véleménye, hogy „Semmit nem kell kijavítani, mindenki a saját megtanult nyelvét használja és adja át a következő generációra.”

ÖSSZEGZÉS

A próbamérés eredményeinek összegzéseként megállapítható, hogy a leginkább támogatott nyelvi ideológiák az anyanyelvvvel kapcsolatos mítoszok és a nyelvműködés mikéntjével kapcsolatos mítoszok. A vizsgált adatközlők kevésbé támogatják a magyar nyelv jellegével és helyzetével kapcsolatos mítoszokat. A szlovákiai és magyarországi adatközlők válaszaiban a kétnyelvűségi mítoszokat és a nyelv belső változatosságával kapcsolatos mítoszokat illetően fedeztem

fel nagyobb eltérést. Fontos azonban újfent megjegyezni, hogy az adatok csak irányadóak, hiszen ezek csak egy próbamérés eredményei. Ugyanakkor kellő kritikával kell kezelni a kérdőíves módszer eredményeit, mivel sokszor a válaszadók inkább az általánosságban helyesnek vélt válaszokat jelölik meg a saját véleményük közvetítése helyett.

Célom, hogy a lehető legtöbb adatközlő bevonásával sikerüljön egy olyan felmérést készítenem, ahol pontos és releváns eredmények születnek a témakör tekintetében. Úgy gondolom, hogy a leginkább támogatott mítoszokról alkotott vélemények megváltoznak. Mindez azért lenne fontos, hogy az emberek reálisan, előítéletektől mentesen tekintsenek magukra, a környezetükre, nyelvhasználatukra, legyen az köznyelvi vagy kisebbségi élethelyzet.

HIVATKOZÁSOK:

■ Lanstyák István: A nyelvi tévhitokről. In: Domonkos Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv-művelésről. Segédkönyvek a Nyelvészet tanulmányozásához*. 71. Budapest, Tinta Kiadó, 2007, 174–212.

■ Lanstyák István: *A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről*. Nova Posoniensia, 2011.

■ P. Lakatos, I.–T. Károlyi, M.–Iglai, E. Lanstyák, I.: Egy nyelv(használat)i mítosztól (?) a tények tükrében. In: Híres László Kornélia–Karmacsai Zoltán–Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011, 157–165.